Olúfẹmi Táíwò

TEGEN DEKOLONISATIE

Een pleidooi voor Afrika's eigen competentie

Vertaald door Theo Schoemaker

2023 Prometheus Amsterdam

In dierbare herinnering aan Tejumola Olaniyan. Vriend, broer, gesprekspartner, medewerker, leider, weldoener, schoonfamilie en simpelweg de verpersoonlijking van fatsoenlijke menselijkheid. Ik zal je altijd missen. Rust zacht.

WOORD VOORAF

Pas toen ik met het schrijven van dit boek klaar was, kwam het in me op dat het wellicht nuttig zou zijn om het in de bredere context van mijn lopende onderzoek te plaatsen. Ik hoop dat dit mijn lezerspubliek helpt om de veel grotere reeks uitdagingen te zien waar de wetenschappelijke studie van Afrika mee kampt. Mijn boek beoogt een bescheiden bijdrage te leveren tot meer inzicht hierin.

Ik ben een van de weinige wetenschappers van het continent die nog steeds pleiten voor de relevantie van het zogenoemde Verlichtingsproject voor de ontwikkeling van Afrika en de vooruitgang van zijn bevolking. Ik heb mijn punt eerder besproken in een alle-remmen-los, vurig pleidooi voor 'moderniteit'* en waarom dit concept Afrika de meest veelbelovende uitweg biedt uit de 'verdomhoek' van de wereld. Dit boek was *Africa Must Be Modern: A Manifesto*, en het verscheen opzettelijk eerst in Nigeria, omdat ik hoopte een jong, Afrikaans publiek te bereiken, goed opgeleid maar niet noodzakelijkerwijs op academisch

* 'Moderniteit' duidt in dit boek op het proces van continue maatschappelijke en culturele verandering dat begon in de zestiende eeuw en waarin de Rede de boventoon voerde (noot van de vertaler).

niveau. Door mijn onderzoek was ik tot de overtuiging gekomen dat indien het kolonialisme in Afrika niet de plaats van moderniteit had ingenomen en het voor de meeste Afrikaanse intellectuelen tot iets verwerpelijks had gemaakt, veel van wat mensen nu denken dat er 'mis' is met het continent afgewend had kunnen worden. Door mijn werk op het gebied van filosofie en ideeëngeschiedenis werd ik verontrust over het hardnekkige maar onjuiste geloof van veel Afrikaanse wetenschappers dat moderniteit een Europese, westerse of 'witte' uitvinding is. Terwijl ik deze misvatting maar blijf bestrijden, hebben antimoderniteitswetenschappers zich helaas maar zelden geïnteresseerd voor het alternatieve gezichtspunt. Maar dat is niet het grootste probleem. Het punt is dat de literatuur die op deze historische misvatting is gebaseerd nu nog steeds dominant is in het onderzoek naar het continent, van zowel Afrikanen als niet-Afrikanen. In die context schreef ik het oorspronkelijke artikel, dat het onderhavige boek is geworden.[1] Aangezien moderniteit over één kam wordt geschoren met westers en wit – en ze alle drie gelijk worden gesteld met kolonialisme – is dekolonisatie (de negatie van kolonialisme) een soort containerbegrip geworden om alles met maar enige associatie met het Westen onderuit te halen. Dit is niet alleen problematisch wat betreft de theorie of de geschiedenis, maar het is tevens incorrect. Omdat aanhangers van deze alomvattende opvatting van 'dekolonisatie' zich niets aantrekken van diegenen onder ons die pleiten voor de eenheid van de mensheid en tegen het racialiseren van moderniteit, laat ik ze maar zitten met hun projecten. In plaats daarvan richt dit boek zich tot hen die pogen, of daartoe overreed kunnen worden, alternatieve manieren te overwegen om grip op de werkelijkheid te krijgen. Zoals de Yorùbá zeggen: er leiden vele wegen naar de markt. Ik presenteer dit boek als een weg ter bevordering van ons begrip van Afrika's positie in

de wereld van ideeën en gebeurtenissen. Met dit doel poogt *Tegen dekolonisatie* ten eerste om blinde vlekken in de huidige wetenschap te signaleren en onze aandacht te richten op mogelijke correctie daarvan, en ten tweede om te tonen hoe en waarom die alternatieve wegen feitelijk kunnen leiden tot meer inzicht dan de bestaande, dominante denkrichtingen. Daarbij vestig ik de aandacht op thema's, denkers, ideeën, bewegingen, programma's en geschriften die bijna nooit aan bod komen in discussies over 'dekolonisatie'. Ik hoop dat deze blikverruiming mag voeren tot beter gefundeerde en meer accurate verklaringen van de uitdagingen waar het hedendaagse Afrika voor staat.

Tegen dekolonisatie richt zich tot mensen die nog met onzekerheden zitten over het hele begrip van dekolonisering en die mijn interventie kunnen gebruiken om tot een productieve beslissing te komen, tot mensen die 'dekolonisatie' al omarmen (omdat iedereen dat doet en nog niemand heeft laten zien waar dit mis kan gaan), zodat ze kunnen nagaan of ze er wel werkelijk mee instemmen, en tot andere mensen, met name studenten en jonge wetenschappers die zich ongemakkelijk voelen bij het willekeurig toepassen van dit idee op alle aspecten van het leven, maar nog onvoldoende weten om er iets tegen te doen.

Ik beperk mij in dit boek tot het bespreken van 'dekolonisatie' en heb ervan afgezien het andere concept 'dekolonialiteit' te behandelen. Om de eenvoudige reden dat de term 'dekolonialiteit' zijn oorsprong vindt in een specifieke filosofische stroming gericht op Latijns-Amerika en ik als filosoof niet onder de indruk ben van de strekking ervan en wat die nu echt bijdraagt aan ons begrip hier. Antropoloog Arjun Appadurai legt uit dat dekolonialiteit 'niet het vervolg is op kolonialisme en kolonialiteit. [...] Het biedt daarentegen een alternatief dat geworteld is in inheems denken en doen wat betreft natuur, gemeenschap en solidariteit.' Maar dit alternatief, deze dekolonialiteit, stelt

Appadurai (en ik ben het met hem eens), 'is gebaseerd op een omkering van de historische gevolgen van kapitalisme en kolonialisme. Het poogt ons te laten terugkeren naar een vroegere periode van prekoloniale pracht, terwijl we ons juist, zoals Achille Mbembe betoogt, een alternatieve toekomst moeten voorstellen.'[2]

De overheersende tendens bij veel Afrikaanse denkers is om 'dekolonisatie' en 'dekolonialiteit' ten onrechte synoniem te verklaren. Het gaat voorbij de reikwijdte van dit boek om dit punt hier te behandelen, en het is aan die denkers zelf om de juistheid ervan aan te tonen. Niettemin spreekt het me aan dat het idee van 'dekoloniseren' de weg kwijt is. Ik hoop dat mijn boek ons helpt een betere grip te krijgen op gebeurtenissen in heden en verleden, dat het meer diversiteit aan meningen oplevert, en meer en betere wetenschapsbeoefening, bedoeld om de mensheid – en niet alleen de Afrikaanse mensheid – vooruit te brengen.

INLEIDING

Ik zou willen beginnen met een anekdote uit de tijd dat ik op de middelbare school zat in Ìbàdàn, Nigeria, die volgens mij de kernproblemen belicht die de 'dekoloniseringsfilosofie' geacht werd op te lossen. Een groep leerlingen van een andere middelbare school in Cotonou, Dahomey (tegenwoordig Bénin), was naar onze stad gekomen voor een zevendaagse trip, en ze zouden logeren bij ons op de slaapzalen van mijn kostschool. In die week met ons allen samen besteedden mijn schoolgenoten en ik onze tijd met het oefenen van onze taalvaardigheden Frans en de leerlingen uit Cotonou deden hetzelfde met hun Engels. Pas op de vooravond van hun vertrek ontdekten we, ongetwijfeld tot ons ongenoegen, dat zij en wij allemaal hoofdzakelijk Yorùbá waren. Wat betekent dat we betere en diepere gesprekken hadden kunnen hebben in onze gedeelde moedertaal en gezamenlijke cultuur. Het duurde tot 1985, tijdens een congres in Toronto, Canada, ter gelegenheid van het feit dat de beruchte West-Afrika Conferentie in Berlijn honderd jaar eerder plaatsvond, dat deze jeugdherinnering bij me opkwam en ik erop in kon gaan bij een presentatie onder de titel 'Over de politieke implicaties van geografie'. Het kwam bijna als een openbaring toen ik me realiseerde dat lang voordat wij, leerlingen in Ìbàdàn

en Cotonou, geboren waren, onze toekomstige denkwijze al was vastgelegd. Onze voorkeuren – van voedsel (voor de Engelssprekenden *bread* en *beer* en voor de Franssprekenden *pain* en *vin*) via koloniale hoofdsteden (*London* versus *Paris*) tot filosofische oriëntatie (*empiricism* versus *phenoménologie*) – waren al zodanig opgetuigd dat we ons er op gevorderde leeftijd van moesten proberen te ontdoen. Dus wanneer Ngũgĩ wa Thiong'o pleit voor een centrale rol voor taal bij het dekoloniseren van de geest, kan ik daar wel mee instemmen. En toen Kwasi Wiredu erop hamerde dat de manier waarop we filosofisch denken beïnvloed wordt door de taal waarin we filosofie leerden, kon men daar evenmin veel bezwaar tegen inbrengen. Net zoals Ngũgĩ vertelt dat toen hij in Kenia op school zat, de leerlingen werden ontmoedigd (op straffe van lichamelijke tuchtiging) om hun inheemse talen te spreken, en Wiredu's ervaring in Ghana in diezelfde periode niet veel anders was, kan ook ik vergelijkbare verhalen vertellen over mijn eigen jeugd in Nigeria, zij het veel later. De schizofrene situatie die ontstond door naar school te gaan in de ene taal en ons buitenschoolse leven te leiden in een andere is iets wat we altijd met ons mee zullen dragen. Hoewel ik het in dit boek niet zal doen, is het mogelijk om een causale lijn te trekken van deze chaotische taalfenomenen naar enkele huidige problemen bij Afrikaanse kennisproductie. Het is de reden waarom veel Afrikaanse denkers aannemen dat onze oorspronkelijke talen alleen geschikt zijn voor alledaagse gesprekken maar tekortschieten bij de vereisten voor diepgaande denkprocessen. Zelfs bij godsdienstbeoefening, met name bij liturgie, heeft de bekering tot het christendom er in kringen van de pinkstergemeente toe geleid dat koloniale talen er de eredienst uitmaken en dat protserige vertalingen in onze moedertaal er bijna voor de grap bijgeleverd worden. De hoofdaanname hier is dat alles wat diep nadenken vereist tot het domein van onze geleende talen be-

hoort en dat onze moedertalen alleen goed zijn voor het triviale, voor gewoontes, of voor rituelen (die alleen toegankelijk zijn voor de weinigen die hiertoe op passende wijze geïnitieerd zijn). Met als gevolg dat het, de actuele bezorgdheid over onze uitstervende talen ten spijt, misschien al te laat is om ze te redden van verdergaande fossilisatie, ook al lijken ze nog te leven. Later meer hierover. De acties om toekomstige generaties voor dit lot te behoeden zouden moeten worden toegejuicht door iedereen die begrijpt hoe vreselijk de gevolgen zullen zijn voor een coherente intellectuele identiteit, en voor wetenschapsbeoefening op niveau.

Maar waarom zou ik, gegeven het bovenstaande, dan denken dat het misschien tijd is om ons te ontdoen van de term 'dekolonisatie', binnen de filosofie maar ook daarbuiten? Toen ik met dit boek begon, was ik hoofdzakelijk van plan 'dekolonisatie' te heroverwegen, en kon ik niet voorspellen met welk voorstel ik hier uiteindelijk zou komen.[1] In het oorspronkelijke essay waarop dit boek is gebaseerd, was het afschaffen van de term 'dekolonisatie' slechts een mogelijkheid. Maar inmiddels ben ik overtuigd van de vruchteloosheid van het uitbreiden van de reikwijdte van dekolonisatie voorbij de oorspronkelijke betekenis, namelijk een kolonie tot een zichzelf besturende instantie maken, met haar eigen politieke en economische vermogen en onder eigen beheer (maar niet per se onder eigen leiding), wat ik in dit boek aanduid als dekolonisatie-1. Maar tegenwoordig is 'dekolonisatie' iets heel anders gaan betekenen. Een ex-kolonie moet namelijk, op straffe van voorgoed onder het juk van kolonisatie blijven, elk cultureel, politiek, intellectueel, sociaal en linguïstisch artefact afzweren, inclusief elk concept, proces, instituut en handelen dat maar het geringste zweem van het koloniale verleden bevat. Dit noem ik dekolonisatie-2.

Dekolonisatie-2 komt op een aantal manieren tot uiting. Elk

aspect van een ex-kolonie dat weerspiegelt wat er was tijdens de koloniale periode wordt gezien als bewijs van voortdurende kolonisatie. Elk instituut dat kan worden herleid tot koloniale tijden moet worden geschuwd zodra de kolonisatie beëindigd is. Dekolonisatie zou pas echt voltooid zijn nadat alle vormen van overheersing omvergeworpen zijn. Op deze manier wordt dekolonisatie gelijkgesteld met emancipatie, en dat is de reden waarom sommige mensen spreken van 'de mythe van dekolonisatie' in Afrika. Het kost weinig moeite om te zien dat deze denkwijze niet klopt. In werkelijkheid is er echt geen enkele maatschappij, ex-kolonie of niet, volledig geëmancipeerd. Dit als doel van dekolonisatie stellen kan alleen voortkomen uit een gebrek aan begrip of op grond van ideologie. Wanneer beide termen worden gelijkgesteld, wordt het algemene doel van streven naar emancipatie een onafgemaakte antikoloniale opgave. Dat is de opvatting die ik in die boek bestrijd. Ik betoog dat dekolonisatie-2 het spoor bijster is en het wetenschappelijk denken in en over Afrika ernstig schaadt.

We moeten ons ontdoen van dekolonisatie-2 omdat de expansie ervan in het brede onderzoeksveld van 'cultuurstudies' naar onder meer politieke, sociale en godsdienstige verschijnselen niets goeds kan opleveren. Het concept inzetten als verklaringsmodel, theoretisch kader of beschrijvingsmethodiek voor onze keur aan politieke regelingen, onze godsdienstbeoefening of zelfs de talen die we in diverse contexten spreken, leidt op z'n best tot onbevredigende, onbeduidende resultaten. Op z'n slechtst schept het verwarring en obscurantisme, zo niet regelrechte verdraaiing en vervalsing. Het concept 'dekolonisatie' op juiste wijze toegepast beschrijft de strijd naar onafhankelijkheid en het resultaat daarvan, maakt een duidelijk onderscheid tussen de ene staat en de andere, en helpt ons in ons begrip. Maar als we de parameters van het concept uitbreiden en verder laten

gaan, jagen we schaduwen na en komen we tot incorrecte causale verbanden.

Mijn betoog volgt meerdere hoofdlijnen. Ten eerste: de alomtegenwoordigheid van 'dekolonisatie' binnen alle gebieden van het denken – van literatuur, taalkunde en filosofie tot politicologie, economie, sociologie, psychologie en geneeskunde – duidt erop dat het idee ófwel verklarend dan wel analytisch zeer effectief is, ófwel simpelweg een containerbegrip is geworden dat vaak wordt gebruikt bij discussies over hedendaagse 'ethiek' of 'authenticiteit'.[2] Ik ben ervan overtuigd dat het laatste in toenemende mate het geval is. Ten tweede betoog ik dat veel van de opgaves waarbij 'dekolonisering' verondersteld wordt ons te helpen, al worden of kunnen worden uitgevoerd zonder deze modekreet erbij te halen – en, mag ik wel zeggen, zonder veel van de aanstellerij die ermee gepaard gaat. Ik hoop dat mijn argumentatie enthousiasmerend genoeg is om anderen ertoe te zetten eens wat beter naar de werkelijke verdiensten van het concept te kijken. Hoewel de oorspronkelijke inspiratie van de paper die tot dit boek leidde filosofie was, ga ik deze keer verder en duik ik in de geschiedenis en geschiedschrijving, politieke theorie en taalpolitiek van en het vergelijkend onderzoek naar kolonialisme en de nasleep ervan in Afrika en de Caraïben. Maar het basiskader van het boek blijft filosofie. De lezer moet dit in zijn achterhoofd houden naarmate we voortgaan, want het is precies dit conceptuele vervormen van 'dekolonisatie' dat verantwoordelijk is voor de onduidelijkheid die het nu omgeeft.

Dit boek gaat niet zozeer over wat de voorstanders van 'dekolonisatie' niet snappen – zo'n focus zou te veel naar verwijten neigen en weinig bijdragen aan een beter begrip. Wat dat betreft zal ik slechts summier de zwakheden in de argumentatie van de voormannen van dekolonisatie aanstippen. Aangezien de meest fervente 'dekoloniseerders' nooit enige aandacht schenken aan

het punt dat ik wil maken, denk ik dat het productiever is om gewoon andere manieren te presenteren van kijken naar dezelfde verschijnselen en onze diverse lezers zelf te laten kiezen welk kader de beste verklaring van de huidige wereld biedt. Mijn doel in dit boek is een licht te werpen op de tekortkomingen en blinde vlekken van dekolonisatie-2. Ik meen dat aandacht daarvoor uiteindelijk een rijker discours zal opleveren, met steviger argumenten ten gunste van dekolonisatie, of ten gunste van het met goede redenen omkleed juist beperken, herformuleren of zelfs helemaal verwerpen van dit almaar uitdijende concept. In mijn visie zullen die laatstgenoemde mogelijkheden onze kennis en ons begrip het meest verbeteren.

Voor alle duidelijkheid: ik zie de term graag opgegeven worden op de meeste gebieden, en vooral wanneer het gaat om het verklaren van verschijnselen in het hedendaagse Afrika. Niet omdat kolonialisme geen rol speelt in het verklaren van gebeurtenissen, maar omdat we in elk geval zorgvuldig moeten specificeren hoe kolonialisme precies een rol speelt in de verklaring, en waarom een door kolonialisme gemotiveerde verklaring beter is dan de andere opties. Zoals ik zal betogen wordt deze aanpak tegenwoordig maar zelden gevolgd. Ik bepleit het afschaffen van de term 'dekolonisatie' in beschouwingen over Afrikaanse filosofie, geschiedschrijving, politicologie, de taal waarin we wetenschap zouden moeten beoefenen, en op aanverwante gebieden waar het concept ondoordacht is ingevoegd, op een manier die goed begrip eigenlijk verhindert. Ondanks het feit dat de verspreiding van de term dekolonisatie de meeste, zo niet alle delen van de wereld heeft bereikt, stel ik dat de verderfelijke invloed en gevolgen ervan meer voorkomen in discoursen in Afrika. Gegeven de centrale plaats die veel hedendaagse Afrikaanse denkers toekennen aan kolonialisme en de nasleep ervan in de zich ontwikkelende ex-kolonies, is het niet verrassend dat het idee van

dekolonisatie deze intellectuelen behoorlijk aanspreekt.

Al heeft het de schijn tegen: dit boek is geen oorlogsverklaring. Het heeft ongetwijfeld een polemisch aspect. Maar de polemische insteek is niet bedoeld om anderen te beschamen of te belasteren. Het is alleen bedoeld om misvattingen te signaleren, of beter nog, om nietsvermoedende denkers te waarschuwen voor de gevaren van het zonder meer benutten van voor de hand liggende analytische instrumenten en van het gebruikmaken van het idioom van 'dekoloniseren' alsof dat onproblematisch zou zijn, en dan het soort dubieuze analyses gaan schrijven die dit boek aan de kaak stelt.

'Dekoloniseer dít maar eens!' is mijn manier om de uitdaging te formuleren die ik de aanhangers van de term dekolonisatie presenteer. Ik daag ze uit aan te tonen wat er mis is met het werk van mensen als wij die zich diepgaand en kritisch hebben beziggehouden met 'westerse' concepten als moderniteit, en zelfs met ideeën, processen en instituties die hun oorsprong vinden in kolonialisme, als onderdeel van onze gezamenlijke inzet – ik ga ervan uit dat dekoloniseerders dit doel delen – om een betere wereld voor onszelf en onze nakomelingen te scheppen. Zoals ik al zei, wil ik nieuwe mogelijkheden presenteren aan hen die wellicht niet overtuigd zijn door de term 'dekolonisatie', en de blinde vlekken vaststellen die er kenmerkend voor zijn. Als blijkt dat die blinde vlekken niet bestaan of onbeduidender zijn dan ik veronderstel, neem ik vanzelfsprekend mijn woorden terug en bied ik mijn tegenstanders mijn excuses aan. Maar als ik dacht dat dit het geval was, zou het wel heel onbezonnen zijn om die uitdaging in dit boek zo centraal te stellen.

Door het boek heen zal ik wijzen op manieren waarop de ex-gekoloniseerden, althans in Afrika, zich veel ideeën, processen en praktijken eigen hebben gemaakt die uit gewoonte worden toegewezen aan kolonialisme, maar die in feite te herleiden

zijn tot moderniteit of een andere oorsprong. En zelfs al waren sommige van die verschijnselen geworteld in kolonialisme, dan volstaat dat op zich niet om ze af te doen als bewijs van het voortduren van vormen van koloniale heerschappij in de periode na de onafhankelijkheid. Dit gemakzuchtige toeschrijven van veel praktijken en processen aan koloniale oorsprong komt voort uit een verabsolutering van kolonialisme en het zogenaamd bijna onverwoestbare vermogen ervan om de wil van de gekoloniseerden te buigen.

Tegelijkertijd ontkent of bagatelliseert deze benadering de competentie van de gekoloniseerden zelf. Althans, de mogelijkheid wordt uitgesloten dat de gekoloniseerden iets van waarde zouden kunnen vinden in het leven en gedachtegoed van de koloniseerder, iets wat ze zouden kunnen gebruiken voor hun eigen maatschappij, zowel tijdens als na de kolonisatie. In feite was een van mijn drijfveren tot het schrijven van dit boek een knagend gevoel dat veel creatief (denk)werk van ex-gekoloniseerden niet wordt erkend of niet serieus wordt genomen door de fanatiekelingen van dekolonisering, omdat dat werk wordt beschouwd als bezoedeld door de koloniale praktijk. Erger nog: er wordt bijna nooit gepast onderzoek gedaan om vast te stellen, binnen redelijke grenzen, in welke mate kolonialisme een factor was bij de totstandkoming van dat werk.

Dekoloniseer dit maar eens! Een terugkerend thema bij dekoloniseerders is hun overdreven vastbeslotenheid tot opsporing van, en vervolgens niet-aflatende verzet tegen, elk mogelijk koloniaal restant in een proces, praktijk of institutie. Het probleem is dat het niet voldoende is om in onze publicaties de bijdragen van denkers uit het zuidelijk halfrond onder te brengen, want sommigen van ons doen dit al regelmatig, zonder te refereren aan dekolonisering. Dekoloniserende denkers moeten altijd een strikte tweedeling maken waarbij, net als in koloniale

tijden, de gekoloniseerden en de kolonisten in totaal gescheiden ruimtes verkeren, en zoals de Britten zeggen: '*ne'er the twain shall meet*'. Elk door kolonialisme besmet verschijnsel moet uit de postkoloniale wereld worden verwijderd. Ato Sekyi-Otu geeft een goede beschrijving van de problemen die kleven aan deze verabsolutering van kolonialisme, de ermee gepaard gaande verwerping van het universalisme en de paradox die een strikt dualistisch wereldbeeld oplevert. Hij stelt: 'Het zonder meer afwijzen van universalisme – dat gerelateerd zou zijn aan imperialisme en met de eurocentrische en discriminatoire trekken van sommige versies ervan – waartoe sommige westerse aanhangers van de anti-imperialistische zaak samen met bepaalde stemmen uit het zuidelijk halfrond ons uitnodigen, is het laatste woord van het imperialisme zelf.' Hij vervolgt:

> Maar dat is de venijnige paradox van sommige critici van 'universalisme' in Afrika en het zuidelijk halfrond: hun obsessief-dwangmatige eurocentrisme, hun vastklampen aan juist dat discours dat ze hebben gezworen te zullen onthullen en onttronen, hun fixatie op de dingen die het Westen met woorden doet om zijn eigenheid universeel te maken, en daartegenover hun gewoonte om hun ogen te sluiten voor onze grootmoeders wier waardeoordelen primair op universele waarden berusten. Het is net alsof de leveranciers van eurocentrisme én hun critici uit dezelfde beker drinken en bezopen in aparte bedden eindigen, maar met verwante speeltjes. Dat moet de reden zijn waarom 'universalisme' zo hoog scoort op de lijst van gruwelen van het anti-imperialisme, of zoals ze zelf zeggen, het 'contrahegemonistische' discours.[3]

Ik hoop dat Sekyi-Otu's waarschuwing en mijn eigen pogingen om de voortbrengselen van het Afrikaanse vernuft in de discussie